

KNJIŽEVNOST.

Gruden dr. Josip: **Zgodovina slovenskega naroda**. 3. zv. Družba sv. Mohorja, 1913. — Ta zvezek nam podaja na početku zgodovino turških bojev na Slovenskem do početka 16. stoletja; glavni del pa je posvečen kulturi naših dežel v srednjem veku. Posebnost Grudnove knjige je, da razkosa snov na kratke orise, kar povzroči, da se semintje ponavlja; to pa je prištevatı samo k prednostim knjige, ki je namenjena najširšim slojem ljudstva. Zelo umestno se mi zdi, da je v enem teh sestavkov podal tudi kratko študijo, kako se zgodovina našega srednjega veka zrcali v narodnih pesmih. Želel bi samo, da bi tudi pri poznejših dobah podal kratek pregled odseva usode našega naroda v narodnem blađu. Drugo, kar to knjigo napravi posebno mikavno, je, da se opira povsod na domače građivo, ki je bilo do sedaj v zmyslu velike zgodovine srednje Evrope ponajveč neporabljeno. Iz šole poznamo srednjeveško nemško kulturo, srednjeveške nemške pravne razmere, ta knjiga pa nam pri vsaki priliki kaže, kako se v naših deželah pri vsaki priliki prepletajo te osnovne črte srednjeveškega srednjeevropskega kulturnega življenja z javljenjem osebnosti ljudstva, v katerem so živeli pravci, različni od onih, ki jih je prinašala vladajoča kultura. Posebno zanimiva pa postane ta kulturna slika naših dežel, ker se poleg prepletajočih se germanskega in slovanskega elementa vriva vedno tudi tretji, romanski, ki en del našega ozemlja tudi samostojno obvladuje. Tako Grudnova zgodovina nemalo razširi naše znanje, ker nam odpre oči za domače, ker omaje nazor, da nimamo zgodovine; ne imeti zgodovine, se pravi toliko kot da smo vsa stoletja do najnovejšega časa prespali, da smo bili samo nema masa, katere življenje se ni nikjer javljalo, ki je bila brez volje in oblikovana samo od roke tuje, suvereno obvladajoče kulture. V tej knjigi pa prvič vidimo, kako se naše življenje vedno in povsod javlja. Vidimo njegov odsev v pravu, ki je seveda v svojem bistvu nemško: vidimo ga v cerkveni zgodovini naših krajev. Iz posameznih pojavov moramo sklepati tudi na vpoštevanje našega jezika, in Gruden trdi celo slovensko-hrvaško literarno skupnost pred Trubarjem. Kaj pa še hočemo več! — Grudnovo knjigo odlikuje dalje nenavadna jasnost v izražanju, osvetljevanju in slikanju razmer. Kdor jo začne čitati, jo težko odloži, preden jo je končal. Toda ta privlačnost ne obstoji na praznih lepih besedah, ampak nasprotno sledi dejstvo za dejstvom, večinoma prav nakratko naznačeno, bolj vzbujajoče k nadaljnjemu študiju in zanimanju, kot pa izčrpajoče vse, kar se skriva za njim. Knjiga je namenjena v prvi vrsti ljudstvu, vsa razdelitev govori o tem, a pri tem ravno zadnji zvezek podaja toliko novega, prvič v tako velikem okviru v enotno sliko sestavljenega, da je knjiga tudi za strokovnjaka nad vse zanimiva, ker se opira na domače literarne spomenike, ker poživi sliko z lokalnimi spomini, zato je knjiga tudi naravnost moderna narodna zgodovina. — Po letu 1848., ko so prenehale pravice, fiksirane v listinah, urbarijih in drugih zapiskih prejšnjih stoletij, so celo tisti, ki so bili v posesti takih reči, popolnoma izgubili razumevanje zanje. Naravno! Poprej jim je

pravica, ki so jim jo ti papirji jamčili in fiksirali, dajala veliko vrednost; treba jih je bilo braniti in čuvati. Po letu 1848. so te pravice po večini prenehale, in odtod je razumljivo dejstvo, da so stare arhivalije prodajali za papir, da so veliki arhivi starih župnih cerkev in graščin počivali kje v prahu, da so jih glodale miši in jih je raznašal, kdor je hotel. Veliko se je sicer v drugi polovici 19. stoletja storilo, da se te reči ohranijo, a pravega razumevanja zanje je bilo le redko dobiti. Drugače je bilo s spomeniki stavbne umetnosti ali s spomeniki v ožjem pomenu besede, ker so se večinoma nanašali na kak splošno znan zgodovinski dogodek ali osebo, ki igra v lokalni zgodovini večjo vlogo; ljudje navadno niso izgubili zanimanja zanje, posebno še ker so bili ti spomeniki pogosto zvezani s pravljicami, pesmimi itd., z eno besedo: igrali so v ljudski fantaziji veliko vlogo. Toda izginilo je razumevanje za staro narodno nošo, narodne običaje, narodne pesmi in pripovedke, ker nas je naša šolska kultura pitala samo s tujo hrano in se je branila vsake zveze z domačo zemljo, to se pravi vsake subjektivne poteze, da bi lahko mirno gledala v obraz resnici kot objektivna, kakršna je mislila, da je edino opravičena, edino zveličavna. Za narodno nošo je šel običaj, za tem narodna pesem in povest, s to pa zadnji vtis prežite narodne zgodovine, ki je vekove preživel v spominu vnukov, navezan na stare stavbe, razvaline, gotove dneve in kraje. Tako je razumljivo, če so zadnje generacije brezsrčno odstranjale stare kulturne spomenike in niso hotele nič storiti, da se ohrani polrazpadel tabor ali kaj podobnega. Razumljivo —, ker najmlajši vnuk ne razume več njegovega pomena, kakor graščak in duhovnik po letu 1848. ni več razumel pomena urbarija ali starega pergamenta. Grudnova zgodovina, v kateri so oživelı pred nami stari urbariji, stare listine in zapiski, stari gradovi in tabori, stare pesmi in navade, stara imena krajev in orodij, upam, da bo zopet odprla najširšim slojem oči za te reči. Vrednost tabarov in razvalin je danes sicer ostala ista, kot je bila pred 60 leti, in če smo za te izgubili razumevanje, je razložljivo samo iz tega, da nam je nova »objektivna kultura«, ki je perhorecirala vsak stik z domačo zemljo, kulturo in zgodovino,

VERDIJEV SPOMENIK
V Busetu.

pregnala iz duš in src prirojeno podlago naše kulture, ki smo jo podedovali po pradedih. Za to vzbuditi nanovo razumevanje, mislim, da ne bo težko. Vrednost listin in zapiskov prejšnjih časov pa je postala v tem času čisto druga. Da te nismo razumeli, je naravno, in naloga zgodovinarjeva je, da nam jo pokaže. Te reči namreč danes večinoma nimajo več pomena zapisane pravice, s katero bi šli pred sodnijo in z njo ugnali nasprotnika, ampak postale so le priča bivših razmer in dogodkov. Dolgočasne so za tistega, ki jih ne razume kot posameznih pojavov velikih struj, velikih kulturnih potez. Kdor pregleda en posamezen spomenik, se mu zdi malenkostno in brezpomembno, da se zanimamo zanj. Kdor pa

VERDIJEV GROB V MILANU.

pregleda ves arhiv, kot so ga stoletja ustvarila, ta je imel sicer mučno delo, a na koncu si mora priznati, da je našel bujno življenje v njem. Posamezna listina, knjiga, prej brezpomembna, zadobi v tej zvezi veliko vrednost in v celoti bi bila luknja, če bi je ne bilo. Zgodovinar pa, ki pozna osnovne kulturne smeri kakega časa, preišče tak material celega ozemlja, uredi malenkostne podatke posameznih spomenikov, — in pred nami je zgodovina, ki nas bolj zanima, kot tista objektivna, z osnovnimi, mrtvimi potezami gotove dobe nam govoreča. Upam, da bo Grudnova knjiga posebno kot širiteljica razumevanja za domače zgodovinske spomenike prav veliko dosegla. — Sedaj pa še par opazk: Zanima nas v prvi vrsti oddelek 27. Šolstvo. Znanost in umetnost, ki se začne na strani 496. — Stran 510. Dr. Gruden piše tu, da so slike cerkvice sv. Janeza ob Bohinjškem jezeru deloma iz 14. de-

loma iz 15. stoletja. To mu je pač samo ušlo izpod peresa. Slike presbiterija, razen spodnje vrste pojočih in zastor držečih angelov, ena slika sv. Krištofa na zunanji steni ter križanje Kristusovo v lopici za cerkvijo so najstarejše in iz druge polovice 15. stoletja. Njihov značaj je vseskozi dekorativen. Vrsta angelov za zastorom v presbiteriju in slike v lopi pred cerkvijo in ena glava sv. Krištofa na južni steni zunaj so že iz začetka 16. stoletja, sorodne onim Kristusovega trpljenja pri Sv. Petru nad Begunjami. Slike iz življenja sv. Janeza Krstnika na slavoloku v cerkvi so pa približno iz tretjega desetletja 16. stoletja, sorodne legendarični sliki z obešencem zunaj na severni steni cerkve v Bodeščah pri Bledu, ki je celo datirana iz tega časa. — Stran 510. Sv. Primož nad Kamnikom. Cerkev je pač nastala v drugi polovici 15. stoletja in jo je prav navesti na tem mestu, slike so pa šele iz konca 16. stoletja, in sicer spomenik, ki bi ga bilo treba ob Chroenovem času posebno častno omeniti. Datirane so namreč iz l. 1593. in podpisan Elia Wolff, tudi sicer znan slikar v začetku 17. stoletja. Imajo pa res posebno v kompoziciji veliko gotskega na sebi, zato so jih mnogi stavili na konec 15. stoletja. Slikar je domačin in kar se dr. Grudnu vidi na sliki, izdajajoče tujca, je razločljivo iz splošnega razširjenja renesance po krajih tostran Alp — posebno tekom 16. stoletja. Sliko pri Sv. Primožu, ki jo Gruden imenuje »Marija pomoč v turški sili«, bi bolje imenovali »Marija pribežališče v nesrečah«, Nemci imenujejo tako sliko »Landplagenbild«. Zname so nam slike te vrste v alpskih deželah iz 15. stoletja; največja je pač ona na južni steni zunaj na graški stolnici. Posebnost slike pri Sv. Primožu je deloma le to, da sta tu združeni »Landplagenbild« in »Schutzmantelbild« (Marija pribežališče kristjanov) na eni sliki. Zelo podobna kompozicija klečečega, prosečega Kristusa, Marije pomočnice kristjanov in Boga Očeta, povzročitelja nesreč, kot kazni za človeški rod, se pa nahaja iz 15. stoletja na Koroškem, vendar ker nimam materiala pri rokah, ne morem povedati, kje. Tako v šentprimoški sliki nimamo nič originalnega pred seboj, ampak samo stare gotove kompozicije, izražene z izraznimi sredstvi 16. stoletja. — Na strani 512. vidi Gruden v dejstvu, da so večino poslikanih gotskih cerkev prebelili, znak, da so naši ljudje imeli malo zmisla za umetnost in častitljivost božjih hiš. Vzroki za prebeljenje so pač zelo različni. Pogostokrat, n. pr. na Muljavi ali Mačah, je bil gotovo ta, ker so cerkev v baročnem času prezidali; mesto ravnega stropa so hoteli imeti n. pr. svod; da je bilo tega mogoče postaviti, so morali k zidu prisloniti močne pilastre, na katere so ga oprli; s tem so deloma pokvarili slike in ostalo zabelili, ker so imeli zmisel samo za povest, ne pa za umetno in zgodovinsko vrednost, ki se nič manj ne dokumentira v odlomku kot v celoti. V drugi polovici 18. stoletja pa sploh niso ljubili slikanih cerkev, ampak so stavili samo velike svetle prostore, ki naj bi sami učinkovali brez pomoči kake druge umetnosti. Kot karakter navajam samo veliko samostansko cerkev v Velesovem ali cerkev v Tunjicah pri Kamniku, kot dva posebno karakteristična tipa. Prepričan sem, da so takrat iz estetičnih ozirov svoje dobe marsikako poslikano cerkev prebelili. Vsa ta dejstva so samo pojavi kulture gotovih časov in gotovo bolj opravičljiva kot n. pr. moderni čas, ki je čez stare kulturne spomenike naslikal psevdostare. — Želim knjigi obilo čitateljev. Da jih bo med ljud-

stvom dobila, o tem ne dvomim, tu je ni treba niti priporočati. Da bo med inteligenco dobila mnogo takih, ki jo bodo hvalili kot zaslužno, to tudi vem, če jo bodo pa tudi čitali, če jim ne bomo trobili, da je dobra in čitanja vredna, pa dvomim. Dobro pa bi bilo, če bi jo čitala posebno inteligenca, ki je navadno bolj malodušna v narodnih vprašanjih, kot ljudstvo, ki veliko večjo vlogo igra pri njej brezplodni vsestranski pesimizem. Tu bo videla, kako se kot svetle iskre svetlikajo v toku velike zgodovine pojavi duševnega življenja našega naroda, gotovo ne manj vredni kot sodobni pojavi narodne osebnosti katerekoli srednjeevropske narodnosti.

Dr. Fr. Stelè.

globoki Turčiji. Toda kmalu se zgodi nesreča: s hudobno taščo dogovorjeni hlapec je belcu sedlo le slabo privezal, nekje se konj spotakne, Breda pade in se smrtno rani v bodalce, ki ga je bila zlobna tašča dala skriti v sedlo. Napol mrtvo jo pripelje ženin na svoj dom, kjer pa nesrečna nevesta še tisti dan izkrvavi; od žalosti umrje tudi ženin. Zdaj se začne tudi tašči blesti v glavi, od hudobe, kakor pravi pesem, da zakliče svatom: »Ženitvanja ste mi pričak'vali, zdaj pa bodete ju — pokopali.« Tako narodna pesem. Pregljeva povest pa se ne vrši v turških časih, ampak v naši sedanjosti, in prav nič ne na Turškem, ampak vse v neki hribovski vasici, na Peči, morda tudi tam nad

MIROVNA PALAČA V HAAGU.

Mlada Breda. Povest, spisal dr. Iv. Pregelj. Družba sv. Mohorja, 1913. — Narodno pesem »Mlada Breda« (zlasti kakor jo je slišal peti v idrijskih hribih in jo potem zapisal R. Ledinski) poznate vsi: Mlad Turek, kateremu je njegova hudobna mati umorila že osem nevest, prijaha z velikim spremstvom na Slovensko, snubit mlado Bredo. Ta se snubcev silno ustraši, kajti glas o hudobni tašči je prišel tudi v slovenske kraje. Milo prosi svojo mater, naj je nikar ne dajejo taki tašči v roke, kajti: »Osem žen je sinu umorila — tudi mene bi umorit' utegnila — strupa mi bo v vinu napivala — ga v pogači mi bo ponujala.« Ker ji pa mati le prigovarja in jo tudi pouči, kako bi mogla uiti vsem zasadam hudobne tašče, se Breda slednjič vda. Posadijo jo na iskrega belca, ki ga je nalašč zanjo dala bodoča tašča lepo osedlati, in vsa družba zdrči proti

Idrijo kod. Glavna oseba je pa res hudobna tašča, vdova Katra, v zvezi z malopridnim hlapcem, in res tudi tu deluje strup, toda ... povest se konča z zmagó preganjane snehe in s smrtjo njene sovražnice, tašče. — Naj sledi tu vsebina: Pred nekako petindvajsetimi leti (pred začetkom naše povesti) je vladal na Peči še svet mir; dve trdni posestvi sta bili ondi in mlada gospodarja-soseda sta si bila prijatelja. Tu pa je vršel mednja Martin Krošnja, star skopuh in krivoprisežnik, iskrico prepira (zaradi neke brvi). Vnela se je pravda; posledica je bila, da sta šli obe posestvi na kant in družini sta morali dol v vas. Takrat sta šla s Peči tudi dva jokajoča otroka, Lipe v eni družini, Ančika v drugi. Toda Lipe je tolažil svojo mamico: »Mati, le nikar ne jokajte. Lipček ne da Peči!« Nedolžni otrok je kazal torej trdno voljo, da si očetovo hišo